

UDK 929Starčević, Š.
[262.14:37.014.52] (497.5)“18”
Pregledni rad
Primljeno: 25. lipnja 2015.
Prihvaćeno za objavljivanje: 30. listopada 2015.

VJERSKO-POUČNI RUKOPISI ŠIME STARČEVIĆA

Vesna GRAHOVAC-PRAŽIĆ, Zadar

U radu se daju osnovne informacije o rukopisima karlobaškog svećenika Šime Starčevića koji su pronađeni u Arhivu Hrvatske provincije Družbe Isusove u Zagrebu. Šime Starčević je bio svećenik, jezikoslovac, homiličar i vjerski pisac. U kutiji se nalaze dvije skupine rukopisa, jezikoslovni i vjersko-poučni. Iznose se podatci o vjersko-poučnim rukopisima, koji imaju preko petsto stranica i nose oznake B1 – B7. Predstavljaju se osnovne značajke i sadržaj rukopisa i stavljaju u kontekst vjersko-poučnog djelovanja Šime Starčevića. Rukopisi otkrivaju Starčevića kao pisca priručnika i udžbenika za školski vjerski odgoj.

KLJUČNE RIJEČI: *Šime Starčević, vjersko-poučni rukopisi.*

Uvod

Šime Starčević¹ je svećenik, prevoditelj, pisac, polemičar i jezikoslovac. »Starčević je proživio desetljeće svoga života na rubu gordoga Velebita, s pogledom uprtim u blještavo i široko more, vršeći savjesno svećeničku službu koju je smatrao svojom prvotnom dužnošću, te je s područja duhovnoga života napisao i najviše knjiga, od kojih je tek neke uspio objaviti. Jezikoslovni rad bila mu je usputna briga, iako se zdušno davao na proučavanje jezičnih problema.«² Šime Starčević izuzetna je pojava u povijesnom i jezikoslovnom smislu. Ako mu je jezikoslovni rad bio sporedan, zato su rezultati toga rada izuzetno vrijedni i značajni.

Zahvaljujući povoljnoj jezičnoj politici francuskih vlasti, svom znanju francuskog jezika i svojoj marljivosti, Šime Starčević je 1812. godine u Trstu objavio dvije gramatike: *Nova ricsoslovica iliricsko-francezka* i *Nova ricsoslovica iliricska vojnicke mladosti krajijskoj poklonjena*. Starčevićeva *Nova ricsoslovica iliricska* prva je gramatika hrvatskog

¹ Šime Starčević (1784. – 1859.) rodio se u Žitniku kraj Gospića, a školovao u Senju, Zagrebu, Varaždinu i Grazu. Nakon zaređenja neko je vrijeme službovao kao svećenik u Senju, Gospiću, Ličkom Novom i Udbini, a 1814. godine postao je župnik u Karlobagu, gdje je i ostao više od četrdeset godina, sve do smrti. Govorio je njemački, talijanski, francuski i latinski jezik, a služio se većinom slavenskih jezika. Poznao je hrvatsku i slavensku književnost svoga vremena. Teško je obolio te umro 1859. godine u Karlobagu.

² Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1978., str. 401.

jezika kojoj je metajezik hrvatski jezik, a jezik koji autor gramatike opisuje jest štokavski ikavski. »Starčević se zalagao za jedinstven književni jezik novoštokavske ikavske osnove, bez miješanja raznodijalekatnih jezičnih elemenata i bez mijenjanja slovopisnog uzusa. On je svjestan da književni jezik treba funkcionirati po svojim zakonima, a zakoni moraju biti jasni i ne smiju se stalno mijenjati.«³ Starčević se zalaže za slovopis bez dijakritičkih znakova, bez dvoslova. Druga Starčevićeva gramatika objavljena iste 1812. godine, francusko-hrvatska gramatika, prerada je Mozinove gramatike francuskog jezika napisane na njemačkom jeziku i svjedoči o izgrađenosti hrvatskog jezika kojim se opisuje drugi jezik te uvodi hrvatski jezik u jezike koji se mogu po istim modelima učiti u Europi. Starčević je suradnik u zadarskim časopisima *Zora dalmatinska* i *Glasnik dalmatinski*. Veći dio priloga posvećen je Starčeviću protivljenju ilirskom slovopisu, koji on zove *rogati verstopis*, *čepurasti verstopis*. Piše 1846. godine uredniku *Zore dalmatinske* Anti Kuzmaniću, prigovarajući mu da urednici mijenjaju njegov slovopis i moli ga da njegovo ime ne nagrdjuje nego tiska čistim slovima. Dio članaka posvećen je duhovnim temama o anđelima, životima svetaca i ponašanju vjernika. U *Zori* objavljuje niz polemičkih tekstova pod imenom pastirice Stane Gledović u kojima se isprepliću jezikoslovne i duhovne teme. U časopisima susrećemo i Starčevićeve prijevode tekstova, najčešće s njemačkog i talijanskog jezika, koji tematski pokrivaju crkveno pravo. Nakon intenzivnog bavljenja jezikoslovnim radom u mladosti te oštrog polemika i suprotstavljanja preporoditeljskim jezičnim i slovopisnim reformama, okreće se prosvjetiteljskom radu, pisanju nabožnih i didaktičkih djela. Ipak već u dva priloga u spomenutim časopisima otkrivamo njegovo zanimanje za vjersku školsku praksu. To je članak u *Zori dalmatinskoj* »Što je abecedar«, u kojem se kritički osvrće na udžbenik Imbre Antolića⁴ te članak u *Glasniku dalmatinskom* »Jedno poučenje za dčicu« (1850.), »u kojem kroz priču o maloj 'diklici Terezi', petogodišnjoj djevojčici koja od svog 'čaće' traži da joj pokaže postoji li Bog, provlači pouke namijenjene djeci, od kojih se traži da slijede Božje zakone«⁵. Upravo vjeronaučne teme prevladavaju u rukopisima o kojim će biti riječ u tekstu.

Starčević je plodan vjersko-poučni pisac i homiličar te je objavio više naslova: *Katolicansko pitalo*, Rijeka, 1849.; *Homilije ili Tumačenje sv. Evandjelja*, Zadar, 1850., ²1918.; *Svagdanja pobožnost i prava izpovid kerstjanska*, Zagreb, 1854.; *Razmishljanje sedam xalostih Blaxene Divice Marie*, Rijeka, 1855.⁶ Djela su usmjerena produbljivanju vjere, promišljanju i prakticiranju vjere i obraćaju se odraslim konzumentima. Starčević slijedi prosvjetiteljsku intonaciju vjersko-propovjedne proze. U središtu je vjernik i izlaganje je prilagođeno njemu te tako u propovijedima kontekstualizira temu u stvarnost vjernika.

³ Branka TAFRA, »Jezikoslovac Šime Starčević«, u: *Nova ricsoslovica iliricska*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2002., str. 166.

⁴ *Abecedar za dčicu za nauiti se hervatski čitati polag novog pravopisa sastavljen po Imri Antoliću*, Karlovac, 1846.

⁵ Robert BACALJA – Katarina IVON – Slavica VRSALJKO, »Šime Starčević i Glasnik dalmatinski«, *Croatia christiana periodica*, god. 37, br. 71, Zagreb, 2013., str. 140.

⁶ U našoj starijoj književnopovijesnoj literaturi, kod Ivana Kukuljevića, nailazimo na podatak da je Šime Starčević autor djela *Kratki nauk čudoredni vrhu dužnosti čovika za seljane* i *Put križa Isukarstova*, ali ta djela nisu dostupna i danas jezikoslovci (Branka Tafra) sumnjaju u Starčevićovo autorstvo. V. Čosić je utvrdio da *Kratki nauk* nije napisao Šime Starčević, o čemu je govorio na znanstvenom skupu *Šime Starčević i hrvatska kultura u 19. stoljeću*, koji je održan u Gospiću 2012. godine.

Iako je Starčević i za današnje pojmove tiskao zavidan broj djela, u literaturi o Starčeviću spominje se da je imao pripremljeno za tisak još nekih djela, kao što se spominje i postojanje njegove treće gramatike.⁷

U spomenutom pismu uredniku Kuzmaniću s nadnevkom 10. listopada 1846. godine objavljenom u 44. broju *Zore dalmatinske*, napadajući ilirsku grafiju, Starčević piše i o svom radu:⁸ »Svidoci moga pisanja jesu tri Ričoslovice, prva je sa svim neugladjena godine 1811 u Terstu na svitlo izišla, druga, u dvi knjige rastavljena, i za razumnije Ilirce s³ Kritikom upisana, leži u rukopisu, jere neima stroška za tisak; a treća je učinjena istom onako, kako bi se imala u pučka učilišta uvedsti. Ovako sam za pučka učilišta učinio dvostrukiu Abecediu, jednu za sela, a drugu za gradove, izgradio sam po drugi put temelje Razbrojstva, preveo sam iz Nimačkog jezika Dogodovštine Staroga i Novoga Zakona, tako ravno i Nauk Kerstjanskoga Bogoštovja, iliti Katekizam, Ćudorednost Kerstjansku, i Veliku knjigu Stivenja od Pravotvornosti, i Ljubavi Domovine onako, kako su ove knjige ne davno u Austrijskim Normalnim Skolam pripisane stale. /.../ Uz ovo ja imam još veće od 160 urednih govorenjah za sve Nedilje, i za sve Blagdane Gospodinove, i za Blagdane B. D. Marie, koji se u Rimskom Missalu, i Breviaru nahode, ali i ove nisu za onaj verstopis.«⁹

Donedavno jedini poznati Starčevićev rukopis čuva se u Senjskom biskupijskom arhivu s naslovom *Kratki i gladki odgovori*.¹⁰ Na 116 stranica sitnim, urednim rukopisom ispisan je tekst ove strukture: *Pridgovor, Kratki i gladki Odgovori, Saderxaj*. Riječ je o vjersko-didaktičkom djelu, prijevodu francuskoga izvornika. Sadrži odgovore na sva ona pitanja koja si postavlja vjernik i nevjernik. Odgovori su kratki pa će u predgovoru Starčević reći: »ali sam se ja bojao, da chu te utruditi; zato sam volio stati nepodpun, nego da ti shtijuch zadrilmjesh. Nesrichna je knjiga, na kojoj se drimlje.« Zatim moli čitatelja da ne čita puno odjednom, nego da više promišlja o pročitanomu.

Rukopisi Šime Starčevića

U arhivu Družbe Isusove u Zagrebu pronađeni su 2008. godine rukopisi koji po svemu pripadaju Šimi Starčeviću. Zaslužan za pronalazak rukopisa je pater Valentin Miklobušec,¹¹ koji je potom obavijestio Gospićko-senjskog biskupa monsinjora Milu Bogovića, koji nas je uputio na isusovački arhiv. Kada se u arhivu popisivala zaostavština popa Davorina

⁷ Zna se da je Matici ilirskoj ponudio gramatiku *O desno-dunavskih Slavjanah govoru i pravom pisanju* jer se iz zapisnika vidi da ju je Matica 1851. godine odbila tiskati zbog traženja velikog honorara, ali vjerojatno i zbog slovoписа kojim je pisana.

⁸ Nepoznati pisac nekrologa u *Katoličkom listu* (1859.) također piše o Starčevićevim rukopisima i navodi osam naslova.

⁹ *Zora dalmatinska*, sv. 3, br. 44, Zagreb, pretisak Erazmus i NSKZ, 1995., str. 346–347.

¹⁰ Puni naslov glasi: *Kratki i gladki ODGOVORI na ona, Koja se ponajviše, i naj obshirnije govore suprot VIRE, I BOGOSHTOVJU Izvorno Dilo Francesco u vojničkoj Tamnici Pariskoj Kapelana Abbé de Ségur S dopustjenjem Pariskoga Nadbiskupa u dvi godine Shestnaest putah preutishteno, godine 1852 u Nimački, a odonud sada u nask jezik prenesheho Po Shimi Starceovichu Zacsatnom Kanoniku, duhovnog Stola Prisdatelj, i gradskom Xupniku u Karlobagu Godine 1853.*

¹¹ Hvala mu što je prepoznao vrijednost građe i o njoj obavijestio javnost.

(Martina) Krmpotića,¹² nađeno je u jednoj kutiji niz stranica s potpisom Šime Starčevića.¹³ Krmpotić je početkom 20. stoljeća bio svećenik u Americi. Ne zna se jesu li rukopisi pripadali D. Krmpotiću ili su se zabunom našli s njegovim materijalima. Moguće da ih je Krmpotić ponio kad je prihvatio svećeničku službu u Americi, a kao pripadniku Senjske biskupije bili su mu dostupni rukopisi. U kutiji su materijali podijeljeni u dva dijela s oznakama A – jezikoslovni tekstovi i B – vjerski tekstovi. Riječ je o preko tisuću stranica rukopisa, među kojima se nalazi i udžbenik matematike. Među jezikoslovnim rukopisima nalazimo nekoliko rukopisa namijenjenih opismenjavanju s objašnjenim gramatičkim pravilima, njemačko-hrvatski priručnik, latinsku gramatiku i hrvatsku gramatiku.

Ovdje će biti predstavljeni tekstovi s oznakom B. Riječ je o tekstovima koje povezuje vjerska i poučna tematika. U tablici su navedeni tekstovi s arhivskim oznakama, naslovom, godinom, brojem stranica¹⁴ i podatkom o potpisanom autorstvu Šime Starčevića.

OZNAKA	NASLOV	GODINA	STRANICE	AUTOR
B1	<i>Svagdanja Pobožnost i Prava Izpovid Kerstjanska</i>	1852.	198	da
B2	<i>Nauki Kerstjanski za Odraslice, i vas Puk Katolicsanski;</i>	1835.	73	da
B3	<i>Svetopismene Bogocastja Zakona Dogodovštine na Upotrebljenje Slavorodnih Uchilishtah Ilirickoga Kraljevstva</i>	ne	93	da
B4	<i>Svetopismene Dogodovštine Pravoga Bogoshtovja na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah</i>	1844.	65	da
B5	<i>Uvod u Poznanje Temeljah Bogoshtovja na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah</i>	ne	48	ne
B6	<i>Knjiga Shtivenja od Pravotvornosti od Pravotvornosti i od Ljubavi Domovine na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah</i>	1844.	97	da
B7	<i>Gercsko Odcipljenje</i>	ne	20	ne

¹² »Krmpotić, Davorin, hrvatski dušobrižnik (Veljun kraj Senja, 1867. – Arizona, SAD, 1931.) Teologiju studirao u Zagrebu. Za svećenika zaređen 1891. – Djelovao u Senjskoj biskupiji, gdje se zauzimao za oživljavanje glagoljice. Emigrirao u Ameriku; župnik za iseljenje Hrvate u Kansas Cityju (1901.), izgradio crkvu, školu i sirotište. Kao politički pristaša A. Starčevića odigrao važnu ulogu među hrvatskim iseljeništvom« *Opći religijski leksikon*, A. REBIĆ (ur.), Zagreb, Leksikografski zavod M. Krleža, 2002., str. 480.

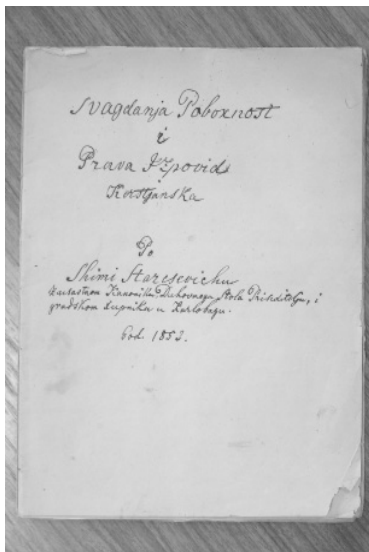
¹³ O rukopisima je izviješteno na znanstvenom skupu *Šime Starčević i hrvatska kultura u 19. stoljeću* u prosincu 2012. godine u Gospiću.

¹⁴ Tekstovi s oznakom B1 i B2 imaju paginaciju Šime Starčevića dok je tekstove B2–B7 prebrojala autorica članka.

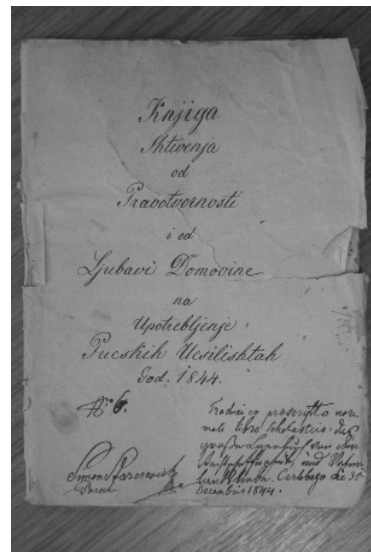
Vjerski tekstovi obuhvaćaju gotovo šesto gusto ispisanih, dobro očuvanih stranica formata bilježnice. Rukopisi će se predstaviti po arhivskim oznakama.

Rukopis B1

Rukopis pod brojem jedan tiskan je dvije godine po završetku pod naslovom *SVAGDANJA POBOŽNOST I PRAVA IZPOVID KERSTJANSKA* po Šimi Starčeviću, začasnom kano-niku, duhovnog štola prisiditelju i gradskom župniku u Karlobagu. S dopuštenjem oblasti duhovne. U Zagrebu 1854. Tiskom i troškom Franje Župana (286 stranica).

Naslovnica rukopisa

Naslovnica tiskanog djela

Već iz naslova je razvidno da se rukopisni i tiskani tekst razlikuju u slovo-pisu. Rukopis i tiskano djelo gotovo su isti. Razlike su neznatne kao izostavljanje pojedinih riječi (*vazda*), u tekstu *Molitva Mladića i Mladice* a u tisku *Molitva Mladića i Divojke*, promijenjen je redosljed molitava. U tisku su naslovi iz rukopisa tipa *Od Svetoga Ivana krstitelja* promijenjeni u *Svetom Ivanu Krstitelju*. Rukopis ima ove dijelove: *Pridgovor, Uvod Na poznanje prave Pobožnosti, i Molitvu, Sveta Misa, Prava Ispovid, Razlicete molitve za razlicite prigode, Koji govori svaki polak svoje pobožnosti, i potrebe duhovne, ili tilesne; Litanie Svih Svetih, Krunica Gospina, Pobožnost k prisvetom Sercu B. D. Marie, Put krixa, Vlastite molitve za velike Godove Gospodinove, Vlastite molitve za Godove B. D. Marie, Velike molitve K nikojim Svetim Boxim, Velike molitve od nikojih Svetih Ispovidnikah, Pripravljaj za sreshnu Smert, Prilog (IV), Duhovne pisme, Opaska* (o crkvenom kalendaru).

U predgovoru navodi da se u pisanju služio »prostim i csistom govoru, koj obiknito u Puku vlada, i csuvaro san se pomnjivo od svake riči i slova danasnjih nashih Novacih«.

Knjiga je Starčevićeva kompilacija i izbor iz dostupne mu europske i hrvatske vjerničko-liturgijske literature. To je i vjerojatno razlog što je predgovor potpisan samo riječju *Složitelj*. Knjiga je tiskana u Zagrebu, ilirskom grafijom u vrijeme kad je jasno da će prevladati ilirske jezične koncepcije te je stoga i zanimljiva suzdržana rečenica o jeziku djela. Ipak je pristao na tiskanje djela ilirskom grafijom, iako ju je nazivao pogrđnim i ironijskim riječima. Starčeviću je vjerski odgoj te potreba puka i škola za udžbenicima bila dovoljan razlog da dopusti tiskanje tada novom grafijom, iako to ne znači da je promijenio svoj pogled na slovopis i položaj štokavske ikavice.

Rukopisi svakako trebaju proći grafološku provjeru, ali ovaj rukopis potvrđuje Starčevićovo autorstvo te može biti element usporedbe u filološkoj analizi.

Rukopis B2

Riječ je o smeđoj bilježnici s koricama i naslovom *Nauki Kerstjanski za Odrasliche, i vas Puk Katolicsanski Po Vlasti Dopushtenju Duhovnoga Poglavarstva Biskupa Senjske i Modrushe iliti Corbavske za prvi put na Svitlo izdan po Simunu Starcsevichi Polovanu Gradskomu u Carlobagu*. Na sljedećoj stranici je tekst na latinskom jeziku, zapis koji govori da je tekst pregledan i odobren u Senjsko-modruškoj biskupiji, Senj, 1835. godine s potpisom: Mathias Radocsay, dr. teologije. Tekst je raspoređen u pet cjelina (glava): *Od Vire, Od Ufanja, Od Ljubavi, Od Svetih Sakramentah, Od Pravednosti Kerstjanske, Nacsin S'kojim se ima sluxiti i odgovarati pri Svetoj Misi*. Svaki je dio podijeljen u cjeline s naslovima bročano označenim *Shtivenje*, kao npr. *Glava Druga Od ufanja: Shtivenje XI Od ufanja, Shtivenje XII Od molitve, Shtivenje XIII Od Molitve Gospodinove, Shtivenje XIV Od pozdravljenja Angjelskoga*.

Djelo je pisano u dijaloškoj formi, pitanje (*P*) i odgovor (*O*.), što nije rijetkost u priručnicima toga tipa. Pisano je štokavskom ikavicom, Starčevićevom grafijom, bez diakritičkih znakova kao što je razvidno u primjeru iz rukopisa:

P. Shto je Oproshenje?

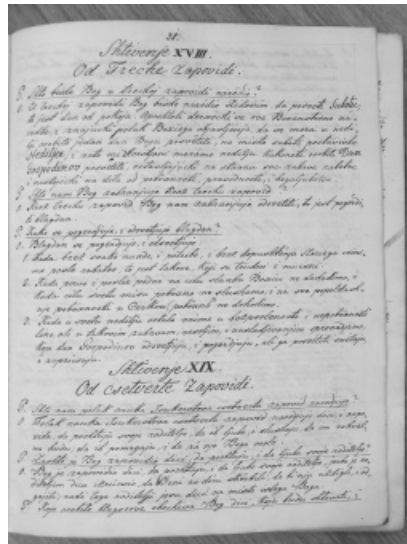
O. Oproshenje vlastito jest odpushtenje vrimenite pedepse koju mi poslie zadobivenoga odpushtenjana ovom, ili na drugom svitu imamo terpiti.

Razvidni su leksemi štokavske ikavice (*svitu*), Stračevićeva grafija (*sh/š; nj; ie*).¹⁵ Uočava se didaktičnost u iznošenju sadržaja. Tekst je kršćanski katekizam, mogli bismo reći za početnike, pisan jednostavnim stilom s težnjom da se bude jasan i uvjerljiv bez ikakvih Starčevićevih tumačenja. U jezikoslovnim pitanjima oštro iznosi svoje misli i živo ih brani, u vjerskim tekstovima bezuvjetno slijedi kanone kao u cjelini o četvrtoj zapovijedi (*Od csetvrte Zapovidi*), koju navodi:

Polak nauka Isukerstova csetvrta zapovid naredjuje dici, i zapovida da poshtuju svoje roditelja, i da ih ljube, i slushaju, da im zahvalna budu, da ih pomagaju, i da za nje Boga mole.

---

¹⁵ U gramatici *Nova ricsoslovica iliricska* (1812.) opisuje grafijski sustav: č = ch, ć = ch, tj; š = sh; ž = x; đ=dj, g; dž = cd; slogotvorno r = ar.

Stranica 22 u rukopisu

Kroz osam pitanja i osam odgovora provodi čitatelja i učenika kroz četvrtu zapovijed. Zašto je Bog zapovjedio poštivanje roditelja, koji blagoslov donosi poštivanje roditelja, koje su dužnosti djece, koga poštujemo kao oca u Crkvi, koga u društvu poštujemo kao oca, doživljavamo li vladara kao oca, koje su dužnosti prema civilnoj i vojnoj vlasti. Tako na pitanje o dužnosti djece prema »odhraniteljim, braniteljim i nauciteljim« odgovor glasi:

Dica su duxna svojim odhraniteljim, braniteljim i nauciteljim ljubav, poshtenje, posluh i zahvalnost: jere su svi dicit misto roditeljah, i zato su dica duxna takogjer za nje Boga moliti.

U odgovoru na pitanje »Kako reda od gradskoga druxtva, koga imamo derxati kako otca?« objašnjava:

Kao podloxnici Kraljestva, i jedinstvenoga reda gradskoga druxtva mi smo duxni derxati kako otca, i glavu, nacselnika od istoga druxtva, to jest nachega samovladaoca iliti kralja koga nam nam je Bog isti za nashu sigurnost, i za nashe vrimenito dobro darovao, i koga mi moramo ljubiti, shovati, slushati i virni biti.

Razvidna je katehetska metoda koja kreće od vjerske istine te se postupkom proširivanja kontekstualizira u bližu i širu društvenu zajednicu vjernika. Osjećamo učiteljsku strpljivost koja nenametljivo upućuje kako se snalaziti u svakodnevnim životnim situacijama.

Ipak će, pišući o svetoj misi napomenuti »i svaku rics ne naglo ali berstech, nego bistro, dostojno, i poboxno izgovarati«. Didaktičnost Starčevićevih gramatika opisana je u literaturi,¹⁶ obilježje je i njegovih homilija pa će i ovdje poučiti i uputiti kako govoriti

¹⁶ Vidi: Ante BEŽEN, »Šime Starčević-pisac udžbenika hrvatskoga jezika«, *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2003., str. 143–155; Vesna GRAHOVAC-PRAŽIĆ, »Doprinos Šime Starčevića hrvatskoj homilectici«, *Senjski zbornik*, god. 38, Senj, 2011., str. 73-86; »Homilije Šime Starčević«, *Crkva u svijetu*, god. 46, br. 4, Split, 2011., str. 449–466.

na misi. U hrvatskoj gramatici tako nalazimo pouke o čitanju, pouke o pisanju poslanica, oblika pisane komunikacije njegova doba, naputke kako učiti, dok u francuskoj gramatici nalazimo niz vježbi za prevođenje ili ponavljanje.¹⁷ Iako se nakon tiskanja dviju gramatika okrenuo vjerskom radu, Starčević se neće prestati brinuti o hrvatskom jeziku.

Rukopis B3

Svetopismene Zakona Dogodovštine na Upotrebljenje Slavorodnih Uchilishtah Ilirickoga Kraljevstva prineshene po Shimi Starcevichu Xupniku Karlobaxkomu naslov je na bilježnici, bez godine i paginacije, s arhivskom oznakom B3. Tekst je već od naslova ispravljan, čini se, drugom rukom jer su intervencije terminološke prirode. Razvidne su dvije simetrične cjeline (oznaka br. 2 i br. 4), prva spomenuta u naslovu i na 48 stranici nova cjelina s naslovom *Uvod u poznanje temeljah Bogocsastja na Upotrebljenje Slavorodnih Ucsilishtah Ilirickoga Kraljevstva*. Rukopis nije cjelovit, već dio veće cjeline, a onaj s oznakom br. 2 (47 stranica) govori o Starom zavjetu te o dobru i zlu (*Od zla i dobra u obchinu*). Prilagođenim stilom i jezikom, smislom za pripovijedanje iznosi sadržaj pretpostavljenim učenicima kao npr. kad piše o zlu i dobru:

Svaki csovik u sebi osim razuma josh ima u sebi istom chutjenje od onoga, shto je pravo i nepravo. Ljudi, koji nisu cilovito izkvareni, i sa svim izopacseni, znadu je li csine zlo, ali dobro. Ovo poznanje, iliti unutarne chutjenje od pravo i nepravo zove se dushevnost.

Nakon toga pod naslovom *Od Duxnostih* piše o vrstama dužnosti prema Bogu, čovjeku, društvu, sebi samome te dužnosti u nevolji, prema prijatelju itd. U dijelu *Duxnosti u pogledu dobra imena, i nashega poshtenja* navodi i ovakve situacije:

Iz pomnje za vlastito svoje dobrostanje, i za dobro drugih dopushteno je svoj poshten glas doli sa svim potrebitim razborstvom, csuvat, i branit kada ga tkouvridjuje. Ali se ne imaju za ovo drugi, nego poshteni, i od poglavarstva dopushteninacsini potrebovat.

U dijelu rukopisa koji nosi oznaku br. 4. najavljuje strukturu teksta i teme koje su raspodijeljene u devet cjelina. Teme su iz Novog zavjeta, Svetog pisma i o božanskom Isusovom učenju. Osma cjelina nije potpuna, a devete cjeline nema. Iste teme javit će se i u rukopisu oznaka B4 i B5 pa će o njima još biti govora.

Rukopis B4

Rukopis s oznakom B4 naslovljen *Svetopismene Dogodovštine Pravoga Bogoshtovja na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah* iz godine 1844. ima na naslovnici zapis na latinskom jeziku o odobrenju za tisak, podatak o datumu završetka pisanja, 30. prosinca 1844. godine, te da se rukopis sastoji od dijelova 2, 3, i 4 i potpis *Simon Starcevich Parochus*. Slijedi podnaslovnica s oznakom br. 3 *Krstjanska Chudorednost na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah*. Rukopis ima 65 stranica bez paginacije i identičan je rukopisu s oznakom B3.

---

¹⁷ Diana STOLAC, »Hrvatsko-francuska gramatika Šime Starčevića iz 1812. godine«, *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*, str. 91–103.

Vidljivo je da je rukopis različit od rukopisa u prvom dijelu. Taj je rukopis pun ispravaka, leksičkih i slovopisnih i jasno je vidljiva neujednačenost rukopisa koja može upućivati na zamor ruke, a možemo nagađati i da je neki Starčevićev sljedbenik prepisivao tekst za svoje potrebe, ali ipak poštujući Starčevićev slovopis. Da se podsjetimo, prvi dio teksta govori o događajima u Starom zavjetu, drugi dio o događajima u Novom zavjetu i treći dio o Svetom pismu pa slijedi tekst o dobru i zlu te o dužnostima. Jedina razlika je u namjeni teksta: dok je rukopis B3 namijenjen školama *Iliriskoga Kraljestva*, ovaj je udžbenik namijenjen na *Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah*. U tom smislu isti rukopis sad je slagan za drugu vrstu škole i možda na drugom prostoru, što nije rijetkost u 18. i 19. stoljeću kada su se udžbenici tiskali jezikom koji, uglavnom, nije bio službeni jezik, naime, početno školovanje bilo je na materinskom jeziku dok su viši stupnjevi obrazovanja imali nastavu na stranom jeziku, zavisno od političkih prilika.

Rukopis B5

Rukopis arhivske oznake B5 čini bilježnica od 48 stranica, bez datiranja i oznake autorstva, a zadnja stranica je gotovo prazna, samo bilješka *convult 1764*. (što bi mogla biti arhivska ili knjižnička oznaka). Naslov rukopisa je *Uvod u Poznanje Temeljah Bogoshtovja na Upotrebljenje Puckih Ucsilishtah*. Riječ je o tekstu koji je identičan kao u rukopisima B3 i B4. I u ovom rukopisu ima ispravljanja za koja je teško procijeniti pripadaju li istoj ruci. Ispravke nisu grafijske prirode, već terminološke, kao npr. *Uzderxanje* je prepravljeno u *Zaderxaj*. Ako je rukopis B4 priprema udžbenika za pučke učionice, to je potpuni tekst s dijelovima koji nisu bili cjeloviti u spomenutim rukopisima, zato ovdje navodimo strukturu teksta kao što to čini na početku Starčević:

Ove zadržite radimo ochigledno kroz raspravljanje odsikah znane uchiniti I. Od Bivanja Boxiega II. Od Zakona III. Od Objavljenja IV. Od svetoga Pisma V. Knjiga staroga, i novoga Zakona nepokvaren doshle su do nas VI. Shto Knjige novog zakona govore, jest istinie poizdostoino VII. Nauk Isusov jest Boxanstvenie VIII: Knjige staroga Zakona uzdarxe (prekriženo i napisano zaderxavaju) sve takove istine, od kojih se ne moxe sumnjiti. Ove kakono i one novoga zakona jesu Boxanstvene. One su za takove od crikve poznate, i za takove proglashene. IX. Ima takogjer objavljenjah, koja ni su u Svetom Pismu zapisana, takova nashki zovemo Pridavanja.

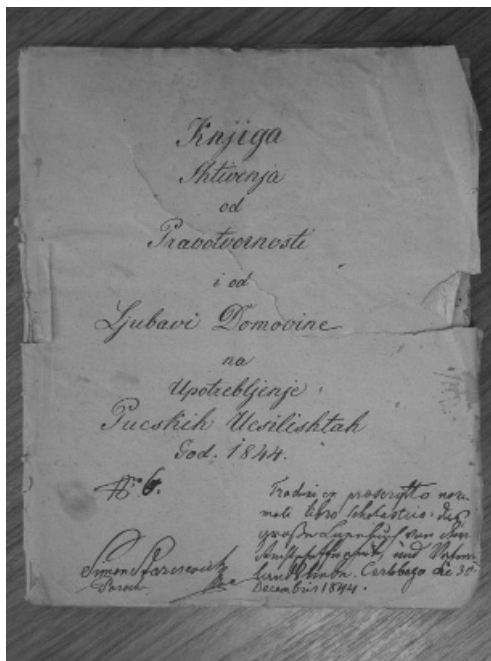
Najopširniji je V. dio u kojem Starčević jednostavnim jezikom i stilom iznosi sadržaj Starog zavjeta i Novog zavjeta, želeći polaznike pripremiti za čitanje i razumijevanje Biblije. Pokazuje sposobnost sažimanja, isticanja bitnoga u funkciji vjerskog obrazovanja. Govoreći o izvornim biblijskim tekstovima i kako su sačuvani, u V. dijelu piše:

Nazlob Xudiah protiv Kerstjanim sveudiljna prigovaranja obestranih nauchiteljah, i pri-nashanja u vishe jezicah u posljednim vrimenimi josh manje pripustishe kakvo pokvarenj, svaka strana bila vi ga odkrila, i drugoj u ocsi bacila.

U tom rukopisu se nalazi i IX. dio (nema ga u B3 i B4) u kojem govori kako je Isus poslao učenike da propovijedaju njegovo učenje, a nezapisano učenje je predavanje. Budući da u Svetom pismu ima dijelova koje je teško (*muchno*) razumjeti, treba ih protumačiti.

Rukopis B6

Na naslovnici bilježnice s 97 stranica krupnim, lijepim, kosim slovima ispisan je naslov rukopisa *Knjiga Shtivenja od Pravotvornosti i od Ljubavi Domovine na Upotrebljenje Pucskih Ucsilishtah God. 1844*. Niže je bilješka na latinskom jeziku s datumom *Carlobago 30 Decembris 1844*. Istu bilješku, s istim datumom nalazimo i na naslovnici rukopisa B4.

Naslovnica rukopisa B6

Rukopis počinje naslovom *Priprava Za Shtivenje*. U ovom dijelu Starčević upućuje u temelje čitanja (*A. Od Shtivanja obcheno*), i glasnoga i pojedinačnoga čitanja (*B. Od jedinstvenoga Shtivanja*). Tako će uputiti što je čitanje:

Shto che rechi shtiti. Shtiti hoche rechi sve napravu dohodeche beside, i izrecsenja s pristojnim glasom, tocsno, i razumivo izgovoriti.

Nakon toga piše o rečenici, rečeničnim znakovima i o pravilima dobrog čitanja, navodi prednosti individualnoga i zbornoga čitanja te kako čitati njemački, ilirski i latinski rukopis.

Tekst je podijeljen na pet dijelova, svaki dio ima *Uvod* i *Razlozenje* pa je onda podijeljen u manje cjeline (*glave*) s naslovima. Navodimo strukturu teksta: *Parvi Komad / Knjige od Shtivenja Od Pravotvornosti Ucsenikah na ucsilishtu; Drugi Komad / Od Krotkosti ili pravotvornosti jednoga csovika u njegovim mishljenim, dilovanjim i u njegovu vladanju; Trechi Komad / Od drushtva u kome je ljudim od Boga xiviti odredjeno, i od druxbenih duxnostih; Csetvarti Komad / Od Kuchnovladanja; Peti Komad / Od ljubavi domovine.*

U prvom dijelu Starčević objašnjava što je učilište i što se uči u školama. Ovako tumači što je škola:

Ucsilishta jest misto, u kojem se dica ucse one stvari, po kojima dobrocestim ljudi postati mogu; stvari koje nas ne samo u ovome xivljenju chestite csine, nego po kojima ni takoger u buducshoj vikovisnosti (prekriženo pa napisano) blagochestiti stojimo.

U drugom dijelu govori o istini, poštenju prema sebi i drugima, zatim kojih se osjeća treba čuvati, o pristojnom ponašanju i pozdravljanju. To je neka vrsta bontona u kojem Starčević npr. govori kako nije lijepo mahati nogama dok se sjedi pa tako pod naslovom *Od Stajanja* piše:

Valja se prinisiti prosto, brez naslanjati se na shto, i upravno stati kolena chversto, i zatvoreno noge ni odvich nablizu, ni odvich daleko nego malo izvatjeno derxati; glava mora iz ramenah uzdignuta, ochi pocsano upravljine biti prama sobstvu s'kojim se govori. Ako se shtogod pita, valja pametno, razumno, kratko, i dobro odgovoriti, nikada pak, a naj manje kod velikih Sobstvahnije pristojno nekoristno csalhaljanje Zapocseti.

U trećem dijelu govori općenito o društvu, a »csovikoljubje jest temelj drushtva«. Najprije piše o obitelji, mužu i ženi pa roditeljima i djeci, slugama i gospodarima, vladarima, vrstama društva, upravljanju gradom, općinom, udruženjima. Tako govori o znanosti, vrstama znanosti, sveučilištu, gimnazijama »u kojima bi mladost vechu priliku, i lasnochu imati mogla za uchiti znanosti od pripravljanja«. O gospodarenju imanjem, ponašanju i poslovima gospodara govori u četvrtom dijelu i objašnjava:

Kuchnovladanje iliti gospodarstvo jest za svakoga; jere su ljudi svakoga stanja duxni raditi, i gospodariti da sebi, i svojima potrebna dobiu.

Peti dio je rukopis o domovini i domoljublju. Najprije objašnjava što je domovina:

Vekshinom Domovina zove se ono misto, ili ona darxava, kadi je csovik rodjen. Da ovo barem podpuno istinito ni je dokaxuje jurve znana poslovica koja govori: Ono ni je Domovina gdi se csovik rodi, nego gdi se rani. Domovina u vlastitom razumku jest ono veche drushtvo, od koga je csovik skupudo. Ono vladanje, komu je csovik podloxan ili cichasvoga porodjenja, ali jer se je onde spustio, i nastanio.

Starčevićovo tumačenje domoljublja neodvojivo je od države te domoljub mora poštivati zakone. Didaktičnost postupka, prelazak od poznatog i bliskog prema novom potvrđuje uporaba poslovice koja je vjerojatno čitatelju poznata.¹⁸ Zatim se nižu poglavlja o dužnostima i obvezama slojeva društva prema domovini: građana, seljaka, vlastele, plemstva, vojnika. Rukopis završava kratkim latinskim tekstom *Pro Exercitis Lectionis latino*.

Rukopis B7

Rukopis s oznakom B7 ima 20 stranica većeg formata za razliku od ostalih tekstova. Nema naslovnice, datacije, paginacije ni podataka o autoru. Na vrhu stranica je naslov *Gercsko Odcipljenje*, a ispod piše VI. *Cslanak* (10 listova), a slijedi ga VII. *Cslanak* (10 listova). Razvidno je da je rukopis samo dio veće cjeline za koju možemo pretpostaviti da govori

¹⁸ Poslovice nalazimo i u Starčevićevoj hrvatskoj gramatici u dijelu o čitanju.

o povijesti Crkve. U šestom članku Starčević piše o raskolu Crkve, kronološki nižući događanja s povijesnim osobama i godinama. Radi ilustracije navodimo kratak dio s kraja šestog članka:

Kako bi Carigradski Patrijarke doznali, da su im Cari dobro nagnuti, i da se mogu u njihovu obranu stalno ufati, udilj bi pokazivali ocsito, da se xele verhovne oblasti Rimskoga pape osloboditi, a međutim s druge strane na Zapovid Papinu prestajali bi zapovidati svojima podloxnicim, kako bi se pokazalo, da su dilnici od smutnje, koja bi se iznovice zaverгла.

Stranice su oštećene, u najlošijem su stanju u pronađenim rukopisima Šime Starčevića. Rukopis je na mjestima jedva čitljiv i neujednačen s puno ispravaka, ali na pogled identičan rukopisu u ostaloj rukopisnoj ostavštini. Čini se da je nastajao u zadnjim godinama Stačevićeva života pa je takav zbog godina, bolesti i umora.¹⁹ U sedmom članku nastavlja iznositi povijesne činjenice, ali i opisivati zbivanja pa se nalaze i ovakvi podatci:

Nije se dakle csuditi, da je svako xivljenje cerkovno obamerlo, i da su se Cesari u Boxanstvenim stvarima za prave sudce derxali, i shto je veche, da su Papu uzimali kokonoti niko strashilo suprot Poglavarima Cerkovnim, kada bi ovi hotili biti samostojni i od veche vlasti nezavisni.

Rukopis završava s 1500. godinom i razvidno je da se nastavlja u novim poglavljima.

Zaključak

Šime Starčević je izuzetno značajna i zanimljiva osoba prve polovice 19. stoljeća. Rane godine njegova života obilježene su jezikoslovnim radom, značajnim i ostrim jezikoslovnim polemikama. Poslije se okreće duhovnom radu, svjestan potreba vjernika i predan svećeničkoj misiji. Tiskana djela Šime Starčevića koja pripadaju vjersko-didaktičkom diskursu pokazuju njegov prosvjetiteljski svjetonazor i široku obrazovanost. Starčević je svjestan potrebe za knjigama koje bi se koristile za vjerski odgoj i obrazovanje puka i za odgoj mladih i odraslih. To je jedini razlog zašto je pristajao na izdavanje jer je cijeli život ostao dosljedan misli da štokavska ikavica treba biti temelj standardnog jezika, kao što je i cijeli život bio protivnik ilirskog slovopisa. Da se podsjetimo – rane godine posvećene su jezikoslovnom radu, u zrelim godinama zaokupljen je propovjednim i vjeronaučnim temama predan svećeničkoj misiji. Najmanje je bilo rasvijetljeno djelovanje Starčevića u poznim godinama i čini se da je treće razdoblje njegova rada bilo posvećeno udžbeničkoj literaturi za potrebe kateheze. Rukopisi pronađeni u arhivu Družbe Isusove u Zagrebu upravo svjedoče o predanosti vjersko-udžbeničkom radu. Iako se sva tri razdoblja tematski razlikuju, povezuje ih dosljednost u uporabi štokavske ikavice i slovopisa bez dijakritičkih znakova. Rukopisi o kojima je riječ nastali su kao odraz Starčevićeva nezadovoljstva jezikoslovnim odgojem zagrebačkih preporoditelja i isto tako nezadovoljstvom udžbenicima za vjerski odgoj. Čini se da je većina rukopisa nastajala na temelju europske vjeronaučne literature

¹⁹ Znamo da je zadnjih godina života Šime Starčević trpio velike bolove i bio gotovo nepokretan, o čemu piše prijatelju Ignjatu Alojziju Brliću. Usp. Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1978., str. 401.

koju je Starčević dobro poznao, ali je razvidno da je prilagođavao, tumačio i mijenjao izvore prema pretpostavljenim čitateljima, učenicima i školskom sustavu.

Iz sedam pronađenih rukopisa razvidno je da je riječ o udžbenicima za vjerski odgoj koji se mogu razvrstati u dvije skupine: one namijenjene odraslim učenicima i one namijenjene mlađem školskom uzrastu. Postupak strukturiranja udžbenika, postupak objašnjavanja i upućivanja prilagođen je učeniku i vrsti škole. Tekstovi su izrazito didaktički intonirani, osjeća se poučan ton, dosljednost vjerskoj istini, ali i potreba da se kroz katehezu pouči kulturi i pripremi vjernika za život. Budući da je riječ o rukopisima nisu, nažalost, mogli utjecati na vjersku didaktičku literaturu ni na školsku vjeronaučnu praksu.

Svakako da opisani rukopisi trebaju proći zahtjevnju filološku i grafološku analizu, ali temeljem uvida u slovopis, jezik i stil po svemu sudeći riječ je o rukopisima Šime Starčevića. U tom smislu nije nevažno što većina rukopisa ima navedeno autorstvo, što opet može značiti da su bili pripremljeni za tisak. Ono što se može reći temeljem početnog čitanja jest da su pisani štokavskom ikavicom Starčevićeve stilizacije, da su pisani grafijom bez dijakritičkih znakova koju je strastveno, cijeli život, zagovarao Šime Starčević, da prepoznajemo značajke Starčevićeva stila i pristupa temi prepoznatih u njegovim vjerskim tiskanim djelima. Pojedine naslove pronađenih rukopisa spominje i sam Starčević u svojim zapisima kao što to čine i njegovi suvremenici.

Summary

RELIGIOUS EDUCATIONAL MANUSCRIPTS OF ŠIME STARČEVIĆ

The paper offers basic information about the manuscripts of a priest from Karlobag Šime Starčević, that have been found in the Archives of the Croatian province of the Society of Jesus in Zagreb. Šime Starčević was a priest, linguist, homilist and religious writer. The box contains two groups of manuscripts, a linguistic and a religious educational one. The data on religious instructional manuscripts, that have over five hundred pages and are marked as B1-B7, are presented. The contents of the manuscript are presented, and its basic features are placed into the context of religious instructive work of Šime Starčević. The manuscripts reveal that Starčević as a writer of handbooks and textbooks for religious education in schools.

KEY WORDS: *Šime Starčević, religious educational manuscripts.*